

УДК 792(477.54):94(477/470)“2022”

DOI

ЩУКІНА ЮЛІЯ

кандидатка мистецтвознавства, доцентка, завідувачка кафедри театрознавства Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського (Харків, Україна).

ORCID ID: 0000-0001-8329-6828

SHCHUKINA YULIYA

a Ph.D. in Art Studies, an associate professor, a head of the Department of Theatre Studies of I. Kotliarevskiy National University of Arts (Kharkiv, Ukraine).

ORCID ID 0000-0001-8329-6828

Бібліографічний опис:

Щукіна, Ю. (2022/2023) Навіть у катакомбах – на світовій орбіті. Театральний Харків у перший рік повномасштабної війни. *Українське мистецтвознавство*, 20, 91–101.

Shchukina, Yu. (2022/2023) We are on the World Orbit even been in the Catacombs. Theatrical Kharkiv during the First Year of the Full-Scale War. *Ukrainian Art Studies*, 20, 91–101.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАВІТЬ У КАТАКОМБАХ – НА СВІТОВІЙ ОРБІТІ. ТЕАТРАЛЬНИЙ ХАРКІВ У ПЕРШІЙ РІК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Анотація / Abstract

У статті розглядаються події в житті державних і приватних театрів Харкова в перший рік повномасштабної російсько-української війни, а саме: відкладені й нездійснені прем'єри, загроза руйнування будівель театрів та мистецьких навчальних закладів, виступи перед глядачами в безаналогових форматах, релоковані театри Харкова; ідеологічний ребрединг театрів, зміни в репертуарній політиці, серед них – питання мови театру, створення самими творчими колективами оригінального репертуару під впливом реалій військового часу (фронтowa вистава в жанрі народного фарсу «Нехай щастить!» у Харківському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка, вистава «CODE_UA» Театр «057», документальні читки й політичні перфоменси Театру «Варта»). Аналізується міжнародна активність театрів Харкова в часі повномасштабної війни, зокрема перша в історії театрального Харкова практика довготривалого поділу трупи Харківського національного театру опери та балету імені М. Лисенка (Схід Опера) на дві частини: ту, що лишилася виступати перед харків'янами, і ту, що вирушила в річний гуманітарний тур «Європейський шлях» країнами Євросоюзу. Також простежено виступи Театру ім. Т. Г. Шевченка з антидиктаторською виста-

вою «Калігула» на фестивалях в Єгипті та Іраку; покази Театром ім. Т. Г. Шевченка і Харківським театром ляльок ім. В. А. Афанасьєва вистав, що віддзеркалюють життя під окупацією: «Хлібне перемир'я» С. Жадана, «Я – норм» Н. Захоженко в містах України та Польщі, Франції, Німеччині). Прослідковано сплеск мистецьких фестивалів із театральною складовою як важливий елемент культурного опору війсьній пропаганді загарбників. Визначено обставини, у яких у квітні 2022 року відновив і продовжив свою діяльність (навчальну, концертну, наукову, проєктну) Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського.

Висновки. У розвідці з'ясовано, що в умовах першого року повномасштабної війни театральне життя Харкова, розташованого на лінії вогню, виявилось значущим інструментом у боротьбі суспільства за свою національну та гуманістичну ідентифікацію. Критичні обставини підштовхнули театри до безаналогових в їх історії альянсів із театрами закордону та України, а також до міжнародної фестивальної активності.

Ключові слова: театральна культура України, театри Харкова, російсько-українська війна, релоковані театри, театральні фестивалі, театральна та музична освіта Харкова, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського.

The article examines the events in the life of Kharkiv state and private theatres during the first year of the full-scale Russian-Ukrainian war, namely: postponed and unrealised premieres, the threat of destruction of theatre and art school buildings, experimenting with novel performance formats, relocated Kharkiv theatres; ideological rebranding of theatres, changes in repertoire policy, including issues of language use in theatre, the creation of distinctive repertoires by the most creative groups under the influence of wartime realities, such as the front-line performance in the genre of folk farce “Khai shchastyt! (Good luck!)” at Kharkiv Taras Shevchenko Drama Theatre stage play “CODE.UA” at Teatr “057”, documentary readings and political performances of “Varta” Theatre. The article analyses the international activity of Kharkiv theatres during the full-scale war, in particular, the first in the history of theatrical Kharkiv practice of long-term division of the company of Kharkiv National Academic Opera and Ballet Theatre named after Mykola Lysenko (SkhidOpera), Kharkiv, into two parts: one that remained to perform for Kharkivites and one that went on a year-long humanitarian tour “The European Path” through the countries of the European Union. The article traces the performances of Kharkiv Taras Shevchenko Drama Theatre with the anti-dictatorship play “Caligula” at festivals in Egypt and Iraq; the run of performances “Khibne peremiria (A Harvest Truce)” by Serhii Zhadan at Kharkiv Taras Shevchenko Drama Theatre and “Ya – norm (lit. “I’m fine / I’m normal”)” by Nina Zakhochenko at Valeriy Afanasiev Puppet Theatre, Kharkiv, reflecting life under occupation, in the cities of Ukraine, Poland, France, and Germany. A surge was noted in art festivals with theatrical components, which served as a significant form of cultural resistance to the military propaganda of the occupying forces. The circumstances under which Ivan Kotliarevskiy National University of Arts, Kharkiv, resumed and continued its activities (educational, concert, scientific, and project) in April 2022 are clarified.

Conclusions. Thus, the article establishes that in the conditions of the first year of a full-scale war, the theatrical life of Kharkiv, located near the war front, turned out to be a significant instrument in the society’s struggle for its national and humanistic identification. Critical circumstances prompted theatres to form unprecedented alliances in their history with theatres in Ukraine and abroad, and to international festival activities.

Keywords: theatrical culture of Ukraine, theaters of Kharkiv, Russian-Ukrainian war, relocated theaters, theater festivals, theatrical and musical education of Kharkiv, Ivan Kotliarevskiy National University of Arts, Kharkiv.

Вступ. Український театр періоду російсько-української війни протягом останніх років усебічно досліджується як в академічних виданнях, так і в матеріалах науково-практичних конференцій і критичних публікаціях. Сегмент театральної культури та мистецької освіти прифронтового міста Харкова є вагомим складником явища театральної культури України періоду війни, що триває з 2014 року. До 24 лютого 2022 року державні й приватні театри Харкова працювали в довоєнному режимі. Повномасштабна російсько-українська війна застала театри міста за інтенсивною підготовкою прем'єрних вистав, зокрема й до 100-річчя від заснування Театру «Березіль» (з 1935 р. – Харківський український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка), і разюче змінила життя цих мистецьких колективів, а також колективу Харківського національного університету мистецтв (ХНУМ) імені І. П. Котляревського.

Мета – охарактеризувати тенденції театрального мистецтва Харкова (зокрема умови підготовки митців сцени в стінах ХНУМ імені І. П. Котляревського) після 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Головною очікуваною подією лютого – березня мав стати столітній ювілей Харківського академічного українського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка, заснованого в Києві 1922 року під назвою «Березіль». Урочистий вечір до 100-річчя театру планувався на 31 березня – день його народження. Було анонсовано програму з двох частин – театральньо-колажної та рок-музичної (на тексти авторів доби Розстріляного Відродження).

23 лютого 2022 року головний режисер театру Степан Пасічник провів дві генеральні репетиції прем'єрної вистави «Маклена Граса» М. Куліша. «Однак, – як ми вже писали в статті про цю нездійснену постановку, – російсько-українська війна примусила театр до виснажливого своєю невизначеністю “антракту” між корегувальними репетиціями 23 лютого та прем'єрою, призначеною на 25 лютого. Прем'єрою, яку в реаліях Харкова немає змоги зіграти й досі» [4, с. 88]. За задумом режисера, третє звернення театру до цієї п'єси (друге після вистави Л. Курбаса – на основній сцені) мало стати символічним поклоном геніальним майстрам-засновникам театру, які загинули або були деформовані сталінською репресивною машиною. На жаль, історія зробила ще один фатальний оберт, і замість вистражданої, виношеної режисером і акторами вистави-триб'юта життя колективу та кожного його учасника знову опинилося під загрозою (ще реальнішою, ніж навіть в 1933-му). Прем'єра «Маклени Граси» не відбулася й понині. Сценографічний задум Тетяни Савіної, як і проведені генеральні репетиції вистави у двох виконавських складах, дозволяють судити про ідею та форму ненародженої вистави. Похмура енергетика цієї сценічної роботи, мізансценічна конструкція якої поєднувала образи шпаківень та вишки ГУЛАГу, була спрямована не на святково-ювілейний пафос, а на донесення думки про те, що будь-яка безневинно пролита кров рано чи пізно спричиняє божевілля. Так було з історією країни рад. Так було з історією цього театрального колективу. По суті, вистава постала (запізно!) застереженням проти наслідків сучасної війни.

У Харківському академічному театрі ляльок ім. В. А. Афанасьєва в лютому 2022 року тривали завершальні репетиції вистави «Матінка КураZ» (саме такий акцент було зроблено на афіші художником Н. Денисовою) Б. Брехта в перекладі С. Жадана. З початком нової фази війни виконавиця центральної ролі Тетяна Тумасянц разом з кількома іншими акторами театру вступила до лав тероборони, де служить і понині.

У перший місяць вторгнення так чи інакше постраждала від вибухової хвилі чи прямих влучень уламків бомб і ракет майже вся мистецька інфраструктура міста. Після обстрілу міста пожежу на даху ХНАТОБ оперативно загасили самі його працівники.

У дуже холодному, сніжному березні 2022 року ударна хвиля вибила вікна в розташованих навпроти одне одного театрі ляльок та ХНУМ імені І. П. Котляревського (обидві архітектурні пам'ятки мають колосальне значення в історії Харкова; перша, авторства архітектора А. Бекетова – колишній банк, а з 1968 р. – всесвітньо відомий театр ляльок, друга – одна з будівель-символів Харкова, у якій з 1917 р. розташовувалася Харківська консерваторія, а з 1963 р. – Державний інститут мистецтв). Керівництво університету, передусім ректор проф. Наталія Говорухіна, яка вступила на посаду у 2021 році, і перший проректор проф. Ірина Сухленко доклали всіх зусиль для збереження аудиторного фонду, безцінних інструментів, архіву та бібліотеки університету. Однак центральна опалювальна система головного корпусу не витримала ракетного удару по сусідній будівлі Міськвиконкому, і нагальною проблемою, яка постала перед керівництвом університету, стала проблема її відновлення.

З перших днів повномасштабної війни керівництво спрямувало всі свої сили та зв'язки в мистецьких колах України і світу, щоб зберегти розпорошений педагогічний та студентський колектив, запросило до викладацького складу університету відомих в Україні фахівців із музичного і сценічного мистецтва. За допомогою Благодійного фонду «Мистецький альянс» ХНУМ імені І. П. Котляревського було взято курс на ремонт та відновлення й навіть модернізацію обладнання обох корпусів університету.

Улітку внаслідок ракетного удару по амбасаді, розташованій навпроти, дуже постраждала будівля театру юного глядача – одна з найстаріших театральних будівель міста (у ній ще в середині XIX ст. відбувалися театральні виступи). Проблема з відновленням цього театру досі ніяк не вирішується, тим часом будівля далі руйнується. Було пошкоджено також фасад театру музичної комедії. Після закриття контурів вікон директор театру Ігор Коваль покликав штатних художників, які створили на фасаді патріотичний мурал з образами акторів цього театру під час війни.

У березні на гостру потребу часу (сотні тисяч харків'ян і переселенців тижнями, а згодом місяцями жили на станціях та в переходах метрополітену), були створені бригади музикантів (опери, філармонії, ХНУМ імені І. П. Котляревського) і солістів театру музичної комедії, які давали концерти для тих, хто цілодобово ховався в метро від авіаударів по місту. Єдиний театр, який протягом квітня – травня показував у метро цілі вистави, це театр ляльок ім. В. А. Афанасьєва. Першими виконавцями, що вступили в цей діалог із наляканою і втомленою малечею та дорослими глядачами, які до сліз емоційно переживали психологічну реабілітацію виставами-казками, стали актори середнього покоління театру Олександра Шликова та Антон Андрющенко. Трансфер акторів та декорацій містом в умовах відсутності комунального транспорту в Харкові з кінця лютого по літо 2022 року став можливим завдяки фінансовому сприянню проекту «Спільно. Точки зустрічі» (Фонд «Професійний розвиток Харкова» за підтримки UNICEF Ukraine) та Roman Panchenko Theatre Company. Зрозуміло, що всі виступи театру відбувалися безкоштовно для глядачів. Саме на незвичних урбаністичних локаціях підземки у травні 2022 року студенти-лялькари ХНУМ імені І. П. Котляревського з творчої майстерні головної режисерки театру

О. Дмитрієвої вперше в історії театральної освіти (мабуть, світу) показували екзаменаційній комісії дипломні вистави.

У квітні, завдяки домовленості Генерального директора Харківського національного театру опери та балету імені М. Лисенка (СхідОпера) з насамперед литовськими колегами і за підтримки Міністерства культури та інформаційної політики України, розпочався безпрецедентний гуманітарний тур «Європейський шлях». Частина численного колективу театру (понад 700 працівників) виїхала за кордон з місією представляти українське мистецтво у країнах Європи. Протягом 2022 – на початку 2023 року покази концертних програм та концертні виконання вистав відбулися в Австрії, Бельгії, Ватикані, Італії, Латвії, Литві, Німеччині, Польщі, Франції. День Незалежності України у 2022 році ХНАТОБ імені М. В. Лисенка відсвяткував виступом на головній площі Братислави. Значущими культурно-дипломатичними подіями стали виступи симфонічного оркестру театру в Страсбурзі перед Парламентською асамблеєю Ради Європи, коли вона мала прийняти доленосне для України рішення; концерти в одному з найбільших оперних театрів світу Teatro Massimo (Палермо), у Палаці Естерхазі (Відень), у базиліках Святого Петра та Del Santi Ambrogio e Carlo al Corso (Ватикан). Узимку 2022/2023 років відбулися різдвяні покази балетних вистав «Жизель» у Театрі Єлісейських полів (Париж). У них узяли участь артисти балету Схід Опера та головний диригент Харківської опери Дмитро Морозов, який диригував французьким оркестром Prométhée. Більша частина колективу лишилася в Харкові і брала участь в стихійних концертах, що влаштовувалися для містян.

Харківський театр ляльок став історично першим театром міста, який вже 1 липня показав прем'єру вистави. Усю довоєнну афішу вечірнього репертуару театр утратив (через російське авторство творів, від'їзд виконавців). Трупа фактично на 60 % оновилася. О. Дмитрієва здійснила її за актуальною п'єсою про чотирьох підлітків з Бучі «Я норм» за п'єсою Ніни Захоженко. Четверо юних акторів, випускників ХНУМ, у мінімалістичних декораціях та підкреслено не сценічному вбранні, розіграли виставу про страхи і мужність, дружбу і кохання. Одна з акторок – Лілія Осейчук – також виступила авторкою музики й пісні. Театрознавиця Ольга Дорофеева розмірковувала про парадокс сприйняття цієї вистави так: «У використанні такого гостро сучасного сюжету був певний ризик: надто болісна тема – перші дні повномасштабної війни – у Харкові влітку 2022 р., де тривали практично щоденні обстріли, могла скоріше відштовхнути аудиторію. Водночас у місті в той період відбувалося настільки мало мистецьких подій, що прем'єра у театрі ляльок одразу викликала увагу» [2, с. 6]. Попри те, що ця вистава не належить до мистецьки експериментальних та художні її параметри доволі скромні, саме «Я норм» стала виставою – відліком новітньої історії славетного колективу, традиції якого здійснюються до 1920-х років. Наймолодша генерація професійних лялькарів Харкова виступила в ній як актори-громадяни, співавтори драматурга й режисера. До вересня – жовтня, коли цю виставу почали грати на майданчику ArtEpiяДК в підвалі, який мав офіційний статус укриття і який став основною сценою для «внутрішньо переміщених» харківських театрів, вистави гралися безкоштовно.

Завдяки високому творчо-організаційному рівню команди харківських лялькарів (крім званої режисерки, театр має ще й дуже ініціативну театрознавицю-менеджерку – завіта театру й викладачку кафедри театрознавства ХНУМ Ольгу Дорофееву), цей мистецький колектив міста найбільш ефективно у 2022 році пред-

ставляв Україну на міжнародних форумах за кордоном і став справжнім амбасадором культурної дипломатії.

Саме в перший рік повномасштабної війни Театр ляльок ім. В. Афанасьєва знайшов найбільше можливостей для всеукраїнської та міжнародної колаборації за всю свою історію. Керівництво театру впродовж року взяло участь у кількох фестивалях та культурних ініціативах: дистанційно – у програмі Українського павільйону в рамках Авінйонського фестивалю (Ukrainian Pavilion in Festival d'Avignon, липень 2022 р.) та колоквиумі в рамках мистецького нетворкінгу Україна-Німеччина «(e)merge», (грудень 2022 р.); наживо – в Ukrainian artists's camp (Хорватія, серпень 2022 р.), у Форумі Майбутнього культури (Forum Przyszlosci kultury), секція «Мистецтво на війні» (Teatr Powszechny, Варшава, жовтень 2022 р.). Тоді ж було представлено виставу «Я норм» на 26-му Міжнародному фестивалі театрів для дітей та молоді «Корчак сьогодні» (26 Międzynarodowy Festiwal Teatrów Dla Dzieci i Młodzieży KORCZAK DZISIAJ). У листопаді театр отримав нагороду шведського Фонду Майкла Нюквіста (Michael Nyqvist Foundation Award), урочисте вручення якої відбулося в Стокгольмі. Крім того, у жовтні вистави «Я норм» та «Цяточка» були показані на сцені Львівського театру ляльок.

24 лютого 2022 року в Харкові припинили роботу десятки недержавних театрів, переважна більшість з яких до того виступала на сцені Харківського будинку актора. Харківський недержавний Театр P.S. – авторський театр Степана Пасічника – вимушено приєднався до Харківського академічного українського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка (головний режисер – так само Степан Пасічник). Лише в поодиноких випадках цьому театру вдавалося зіграти вистави на майданчиках інших міст. Частина колективу «шевченківців» на чолі з режисером Олександром Ковшунуном у перші дні повномасштабної війни опинилася у Вінниці, де вже за місяць почали у творчій колаборації з Вінницьким музично-драматичним театром імені М. Садовського та Вінницьким академічним театром ляльок поновлювати виставу «Хлібне перемир'я» за С. Жаданом. Як цю виставу, так і здійснену у 2021 році постановку Театру P.S. «Ніч Гельвера» харків'яни зіграли в червні 2022 року в межах релокованого до Львова XXIV Міжнародного фестивалю «Мельпомена Таврії» (на сценах, відповідно, Вінницького театру ім. М. Садовського та Львівського театру ім. Леся Курбаса). Пізніше «Хлібне перемир'я» зіграли і в Кропивницькому на 52-му фестивалі «Вересневі самоцвіти», і в Кракові на IX міжнародному фестивалі українського театру «Схід-Захід».

Етапною у фестивальному житті харківських театрів судилося стати виставі Театру ім. Т. Г. Шевченка «Калігула» за А. Камю в постановці О. Ковшуна (2020). Саме в рік вторгнення армії РФ на всю територію України ця вистава про божевільного диктатора і світ-психіатричну клініку набула зловісної політичної актуальності. Уперше ця вистава представляла український театр в арабському світі за кілька тижнів до початку повномасштабної війни – у січні 2022 року здобула одразу три лауреатства на фестивалі в Каїрі. Під час перебування в Єгипті О. Ковшун отримав запрошення «Калігули» на фестиваль в Іраку. У жовтні «Калігула» виборів дві перемоги на III Багдадському фестивалі (Багдад, Гран-прі за кращу виставу фестивалю і диплом за кращу чоловічу роль М. Стерліку). А вже наступного місяця «шевченківській» «Калігула» знову повернувся до Іраку, цього разу для участі в VII Ербильському міжнародному театральному фестивалі (Ербиль), де також пройшов з великим успіхом.

Першим недержавним театром, який перервав мовчання в Харкові влітку 2022 року, став незалежний Театр «057», основою якого є випускники Харківської дер-

жавної академії культури. Ним було здійснено музично-пластичну виставу «CODE_UA». Режисерка й хореографиня вистави Олександра Блінкова створила власну сюжетну основу для цієї постановки, акцентувавши в ній тему причетності до коріння, до українського роду (проте не у форматі вишиванок та віночків, а радше стилізації язичництва). Лаконічна біло-червона кольорова гама оформлення костюмів, гримів вистави, пластична, вокальна і читецька майстерність виконавців – усе в цій виставі дозволяло сприймати її як музичну притчу для сучасної молоді. Важливо наголосити на тому, що у виставі цього камерного театру беруть участь провідні молоді солісти Харківського академічного театру музичної комедії Світлана Тимченко та Артем Кочергін.

Ще один недержавний театр Харкова, який під час повномасштабної війни поновив свою діяльність, це театр «Нефть». З квітня 2022 року під назвою «Варта» цей саморелюкований до Львова і з оновленим складом (до трупи увійшли студенти мистецьких вишів, яких війна змусила переїхати на захід країни) театр поновив свою діяльність із новим репертуаром. Цим театром на чолі з акторами, перформерами, режисерами Артемом Вусиком та Ніною Хижною було створено у насиченому театральному середовищі міста Лева кілька читань драматургічних творів, а також перфоменсів на тему війни, переселенців та ін. За визнанням представників театральної спільноти Львова, театр-переселенець зі Сходу заповнив у їхньому місті прогалину в секторі недержавного перформативного мистецтва.

У другій половині літа в Харкові запрацював комунальний транспорт, у вересні внаслідок блискучої операції ЗСУ було звільнено абсолютну більшість окупованих ворогом територій Харківської області. Після цього одразу інтенсивно почали працювати над першими в часі гострої фази війни виставами всі три драматичні театри міста.

Знаний театрознавець і театральний критик С. Васильєв писав щодо становища Харкова театрального: «Втім, навіть у прифронтових містах, в тому-таки Харкові, театральна діяльність відновлювалася. Щоправда, грати артистам здебільшого доводилося глибоко під землею – на станціях метро. Максимум одну-дві назви. Репертуар, між іншим, змушені були скоротити майже всі українські театри. Адже в деяких трупах залишилося мінімум виконавців. Чимало акторів рекрутувалися в діючу армію. Ще більше змушені були виїхати за межі України. А ті, хто залишився, зазнали справжньої скрути. Субсидії для державних театрів істотно зменшилися, їхня відвідуваність упала через побутові складності для глядачів, зокрема, комендантську годину. Для незалежних театрів (їх в Україні перед війною діяло близько ста), позбавлених власних стаціонарних приміщень і будь-якої фінансової допомоги, взагалі прийшли чорні часи: майже всі вони вимушено зачинилися» [1, с. 6].

Після деокупації Харківської області інтенсивно почали працювати над першими в часі гострої фази війни виставами всі три драматичні театри міста.

У вересні стартував літературний фестиваль «П'ятий Харків», ініціаторами якого були Харківський ЛітМузей та всесвітньо відомий письменник і громадський діяч волонтер Сергій Жадан. На всіх етапах подальшого життя цього фестивалю театральна й музична компоненти були його вагомими складовими. Кураторкою музичних заходів у програмі «П'ятого Харкова» виступила професорка кафедри інтерпретології музики проректорка ХНУМ докторка мистецтвознавства Юлія Ніколаєвська, кураторкою театральної програми – декан театрального факультету, кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри театрознавства Яна Партола.

Улітку театр для дітей та юнацтва відновив свою роботу, показуючи вистави лише на виїздах, переважно в дитячих таборах відпочинку, для переселенців із Донецької та Харківської областей. Тривалий час грали лише одну виставу – «Дюймовочка», оскільки на інші вистави в трупі просто не вистачало виконавців. Згодом театр поновив і грав на різноманітних локаціях в укриттях такі свої вистави, як «Уфті-Туфті» (за Б. Поттер) і «Таємниця Снігової Королеви». У листопаді 2022 року театр випустив свою першу прем'єру часів повномасштабної війни – «Як Хоробрий Кравчик свій страх шукав» (п'єса режисера вистави Олександра Драчова за мотивами казок братів Грімм). Легка, придатна для адаптації в будь-якому нетеатральному просторі сценографія виконувача обов'язки директора театру Андрія Чадова, свіжа, щедро театральна, бешкетливо-імпровізаційна манера гри акторів – від досвідченої майстрині сцени Ольги Двойченкової до вчорашніх випускників ХНУМ імені І. П. Котляревського – зробила цю виставу однією з подій репертуару для дітей воєнного часу.

Характерною прикметою театрального життя Харкова після повномасштабної війни стало зменшення складу театрів до третини від довоєнної кількості працівників. Залишили театр переважно представники трупи старшого покоління. Колективи оновилися за рахунок нещодавніх випускників двох театральних вишів міста.

Кардинального оновлення прагнув протягом усього 2022 року Харківський академічний російський драматичний театр ім. О. С. Пушкіна. Висловлюючи в офіційних зверненнях до керівництва області прагнення колективу змінити історичну належність російській культурі, змінити саму айдентичку театру, театр послідовно позбувся статусу російського, залишившись просто академічним драматичним театром імені О. Пушкіна. Зрештою, після численних запитів від театру у грудні 2022 року Харківська обласна військова адміністрація нарешті ухвалила рішення скасувати в назві театру ім'я символу російської культури. Нині театр розглядає кілька варіантів нового патрона у своїй назві, зокрема – Харківський академічний драматичний театр імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

З перших днів повномасштабного вторгнення молоді актори та режисер Володимир Давиденко залишалися в цьому театрі, патрулюючи його. Попередній режисерський склад трупи «віднесло вітром». Саме В. Давиденко, який з університетських років послідовно практикував режисерські інсценізації за прозовими творами, запропонував колективу ідею постановки не буквально суголосного сучасним реаліям війни роману Е.-М. Ремарка «Возлюби ближнього свого». Прем'єра відбулася на малій сцені театру (Портал на Гоголя, 8) у грудні. У цій камерній виставі зайняті як майстри трупи Ольга Солонецька та Олександр Вірченко, так і зовсім молоді актори Єва Іванова та Віктор Єрмоленко. У січні 2023 року відбулися два гастрольні покази вистави на сцені Національного академічного драматичного театру ім. Лесі Українки.

Попри те, що навчання в університетах Харкова від кінця лютого 2022 року було поставлено на паузу й відновилося лише з 1 квітня у форматі онлайн, а більшість викладачів та здобувачів ХНУМ імені І. П. Котляревського виїхала в більш спокійні регіони чи поза межі країни, університет уже в травні почав повертатися до інтенсивного наукового життя. Тоді відбулася перша в часі повномасштабної війни Міжнародна наукова конференція, присвячена 105-річчю ХНУМ імені І. П. Котляревського. Розмова про харківські музичну й театральну школи в минулому та сьогодні в умовах запеклої боротьби за національну ідентичність була як

ніколи на часі й мала неабияку терапевтичну силу. А вже в жовтні 2022 року відбулася IX Всеукраїнська науково-практична конференція пам'яті театрознавця Євгенія Русаброва. Традиційно ініціювала і провела цей науковий захід кафедра театрознавства. Темою конференції було обрано «Театр України в умовах війни». Захід поєднав у спільне коло постколоніальних студій на матеріалі як історичних, так і сучасної війни наукових працівників ХНУМ імені І. П. Котляревського, ЛНУ імені Івана Франка, ХНУ імені В. Н. Каразіна, КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого, а також студентів; представників дирекції та творчих колективів харківського і одеського національних театрів опери і балету, Львівського академічного театру ім. Лесі Українки, Харківського театру для дітей та юнацтва, Харківського академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка.

Важливо зазначити, що в обох цих конференціях митці-педагоги та науковці Харкова виокремлювали тематичні секції доповідей, присвячених до 100-річчя від заснування Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка «Березіль», намагаючись (допоки воєнний стан у країні не дозволяє провести святкування в привселюдному форматі на сцені театру), бодай у такий спосіб вшанувати цю надважливу для кожного представника театральної спільноти України дату.

Секція «Український театр у європейському мистецькому просторі після 24 лютого 2022 року» привертала увагу до форм колаборацій митців з України із зарубіжними театрами, а також до проблем реалізації творчого потенціалу та напрацьованого ними в Україні досвіду в інонаціональних театральних середовищах. Пролунали доповіді українських митців із різних міст Польщі, Берліна, а також доповіді, що розкривали зарубіжну фестивальну активність харківських митців. За доповідями конференції «Театр України в умовах війни» колектив кафедри готує збірку праць.

Також у межах конференції працювала секція аналізу драматургічних текстів про війну й було презентовано збірку текстів для театру «АНТОЛОГІЯ24» від «PARADE-FEST» (упорядниці – випускниці кафедри театрознавства Вероніка Склярова та Світлана Баженова).

Вагомим складником цього заходу стала творча зустріч із заслуженим діячем мистецтва України, директором-художнім керівником Львівського театру «І люди, і ляльки», доцентом ЛНУ імені Івана Франка Олексою Кравчуком – митцем, який із першого дня вторгнення став на захист України й на момент проведення конференції перебував у Львові, відновлюючись після важкого поранення.

У грудні відбулася перша повноцінна прем'єра головного драматичного театру Харкова – «Нехай щастить!» у постановці С. Пасічника. У задумі вистави команда з трьох акторів-шевченківців (Степан Пасічник, Роман Жиров, Дмитро Петров) та запрошеного з театру ляльок актора Павла Савельєва відштовхувалися від п'єси грузинського автора Баси Джанікашвілі. Утім, вони творчо переробили п'єсу, написану як відгук на російське вторгнення до Грузії у 2007 році. Виставу митці одразу бачили у форматі фронтового фарсу, спрямованого на підтримку бойового духу українців, зокрема військових у шпиталях та військових частинах. Художньо втілити виставу допомогли сценограф Тетяна Левшина та майстриня з виготовлення театральних ляльок Дарія Кушніренко. Лялькові окупанти в «Нехай щастить!» розводять демагогію, прикидаються ідейними, але в підсумку всі потрапляють до поліетиленового чорного мішка для сміття. Загалом персонажі вистави спілкуються живою народною мовою часів повномасштабної війни, з урахуванням ак-

торами злободенних мемів. Особлива задержувато-бойова тональність вистави, щедрий лицедійський і водночас драматичний талант кожного її учасника приніс їй заслужену любов глядачів. Виставу з грудня 2022 року регулярно грають перед військовими, нерідко – у скороченій версії на пів години, оскільки прифронтові умови не дають змоги утримувати увагу військовиків довше. Важливою для митців-березільців місією був виступ перед захисниками на позиціях у Харківській області напередодні Різдва Христового, коли виставу вони імпровізаційно завершили традиційними колядками.

В інтерв'ю телеканалу «АТН» Степан Пасічник зауважив: «Розуміючи, у яких умовах і яку роботу виконують наші бійці, хотілося, щоб у ці святкові дні вони усміхнулися і почули те тепло, яким ми ділимося. Ми бачимо їхні усмішки – і самим стає тепло» [4].

У зв'язку з безпековими вимогами в Харкові цю виставу грають не на камерній сцені «Березиль», у просторі якої вона народжувалася, а в приміщенні Art Area ДК.

Усупереч очевидно несприятливим обставинам, тривало фестивалне життя міста. У січні 2023 року Театр ім. В. А. Афанасьєва за фінансової підтримки Гете-Інституту та Будинку Нюрнберга в Харкові організував і провів мініфестиваль «Вертеп Схід», у програмі якого були вертепні вистави харківських, київських акторів, відеопокази анімаційних вертепів; концерт хорової музики; лекція; майстер-клас із колядок та щедрівок; виставки і перегляд фільму. Події фестивалю відбувалися на сцені театру ляльок, драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка та в просторі Art Area ДК.

У межах фестивалю харків'янам було презентовано виставу, що була створена у грудні 2022 року як перший для харківських лялькарів досвід співпраці зі Львівським театром ляльок – музично-театральний перфоменс «Вертеп» (режисерка – О. Дмитрієва, сценограф – К. Зоркін). Вистава народилася за підтримки Стабілізаційного фонду 2022 Україна від Гете-інституту і стала непересічною подією театрального життя не лише Харкова, але й України і змагатиметься за нагороду в категорії вистав-відгуків на події російсько-української війни в цьогорічному Фестивалю-премії «ГРА». Від традицій вертепу в цій виставі лише фабула та традиційні народні пісні в добірці музичної керівниці вистави Марічки Чічкової. У всьому іншому «Вертеп» воєнного часу неканонічний. Цар Ірод, представлений актором В. Бурлеєвим, по суті – персоніфікований ворог і вбивця сучасної України, психопат і маніяк, який грає «в кістки» черепами. Актори театру в живому плані плетуть коралову нитку життя своєї Батьківщини. Смерть у виконанні Якова Озерова в масці гриму танцює химерний танок. Анімаційний план представлений у виставі скульптурами й реквізитом (театр предметів), модифікованою вертепною скринєю, у стулках якої впізнається арка-провалля зруйнованого будинку на багатостраждальній харківській Салтівці.

Висновки. В умовах першого року повномасштабної війни театральне життя Харкова, розташованого на лінії вогню, попри численні виклики, не припинилося, а навіть нечувано потужно перебудувалося, перелаштувалося й виявило опір ентропії лихоліття. Театральне мистецтво виявилось значущим інструментом у боротьбі суспільства за свою національну та гуманістичну ідентифікацію. Критичні обставини підштовхнули театри до безаналогових в їх історії альянсів з театрами закордону та України, а також до міжнародної фестивальної активності.

Джерела та література

1. Васильєв С. Театр болю та мужності. *Арт-курсив*. 2023. № 9. С. 6–9.
2. Дорофєєва О. Діяльність Харківського державного академічного театру ляльок ім. В. А. Афанасєєва під час повномасштабного вторгнення. *Філософія і гуманізм*. 2023. № 1 (17). С. 5–12.
3. Різдво в окопах: чи святкують захисники Харкова та які настрої у військових. *АТН*. 2022. 25 грудня. URL : <https://atn.ua/kharkiv/rizdvo-v-okopakh-chy-sviatkuiut-zakhysnyky-kharkova-ta-iaki-nastroi-u-vijskovykh-388223/>.
4. Щукіна Ю. Червона заграва над Харковом: «Маклена Граса...» у 100-річчя театру «Березіль». *Proascenium. Театрознавчий журнал*. 2022. № 1–3 (62–64). С. 34–42.

References

1. VASYLIEV, Serhii. Theatre of Pain and Courage. *Art-Kursyv*, 2023, no. 9, pp. 6–9 [in Ukrainian].
2. DOROFIEIEVA, Olha. The Activities of V. Afanasiev Kharkiv State Academic Puppet Theatre during the Full-Scale Invasion. *Philosophy and Humanism*, 2023, no. 1 (17), pp. 5–12 [in Ukrainian].
3. ANON. Christmas in the Trenches: If the Defenders of Kharkiv Celebrate and What are the Militaries' Moods. *ATN*, 2022, December 25 [online]. Available from: <https://atn.ua/kharkiv/rizdvo-v-okopakh-chy-sviatkuiut-zakhysnyky-kharkova-ta-iaki-nastroi-u-vijskovykh-388223/> [in Ukrainian].
4. SHCHUKINA, Yuliia. Red Glow Over Kharkiv: “Maklena Hrasa...” on the 100th Anniversary of the “Berezil” Theatre. *Proascenium. Theatre Studies Journal*, 2022, no. 1–3 (62–64), pp. 34–42 [in Ukrainian].

Конфлікт інтересів

Авторка не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 20.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 30.11.2023 р.